

Vida KAROSIENĖ, Aleksas GIRDENIS

*Vilniaus universitetas***STATISTINĖ FONEMŲ DISTRIBUCIJA LIETUVIŲ BENDRINĖS KALBOS PRADINIUOSE, VIDINIUOSE IR GALINIUOSE SKIEMENYSE**

Tiriant lietuvių bendrinės kalbos fonemų dažnumus ne kartą pastebėta, kad fonemų statistinį pasiskirstymą pirmiausia lemia morfemos tipas. Antai vienos fonemos daug dažnesnės galūnėje negu šaknyje (plg. Karosienė 1987, 46–51, ypač 48 (11 išn.); Karosienė, Girdenis 1993, 31); skiriasi ne tik šaknies, priesagos arba galūnės fonemų dažnumai, bet ir tų morfemų fonemų inventoriai (plg. LKE 1999, 424). Kitaip tariant, vienas iš svarbiausių veiksnių, nuo kurių priklauso fonemų dažnumas, yra jų padėtis žodyje. Šitai nenuginčijamai patvirtino ir lietuvių kalbos skiemenų prozodinių tipų statistinės distribucijos tyrimas, atskleidęs nemažai įdomių faktų. Pavyzdžiui, paaiškėjo, kad ilgieji skiemenys dažnesni už trumpuosius, bet ilgųjų balsių vartojama mažiau negu trumpųjų, kad galiniame kirčiuotame skiemenyje dominuoja trumpieji balsiai, o tarp nekirčiuotų balsių šioje pozicijoje neįprastai dažni ilgieji (žr. Karosienė, Girdenis 1990, 44). Visa tai paskatino smulkiau ištirti fonemų dažnumus skiemenyje, susijusius su jo padėtimi žodyje, ir paieškoti konkretesnių statistinių faktų, galinčių patvirtinti arba paneigti preliminariai išvelgtas tendencijas.

Kaip tiriamoji medžiaga panaudoti rišlūs tekstai – ištraukos iš lietuvių prozos kūrinų. Bendra tiriamosios medžiagos apimtis – 100 001 fonema, sudaranti 14 448 fonologinius žodžius¹. Iš viso apdoroti 41 729 skiemenys.

Atmetus vienskiemenius žodžius, kurie sudaro apie 1,4% visų skiemenų, dviskiemenių ir daugiaskiemenių žodžių skiemenys kiekybiškai pasiskirsto taip (žr. 1 lent.).

¹ Visi duomenys apskaičiuoti EC 1060 tipo elektronine mašina (programavimo kalba – PL/1); naudotasi savo sukurtomis programomis. Tekstai buvo koduojami sutartiniais ženklais, prieinamais ESM (smulkiau žr. Karosienė, Girdenis 1990, 37). Skaičiuojant remtasi tokia dvibalsių ir afrikatų fonologine interpretacija: afrikatos ir sutartiniai dvibalsiai [ie, uo] laikyti atskiromis fonemomis, o sudėtiniai dvibalsiai – junginiais /a, e, u/ + /j, v/ (plg. Girdenis 1981, 58 tt. = 1995, 83 tt.; Pakerys 1986, 188 t., 192; Girdenis, Karosienė 1995).

1 l e n t e l ė. Kiekybinis skiemenų pasiskirstymas pagal padėtį žodyje

Skiemenys → Žodžio tipai ↓	Pradiniai	Vidiniai	Galiniai
2-skiemeniai	5 133	–	5 133
3-skiemeniai	5 193	5 193	5 193
4-skiemeniai	2 603	5 206	2 603
5-skiemeniai	761	2 283	761
6-skiemeniai	161	644	161
7-skiemeniai	15	75	15
8-skiemeniai	2	12	2
Iš viso	13 868 (33,23%)	13 413 (32,14%)	13 868 (33,23%)

Kaip matyti, pradinių ir galinių skiemenų klasės vos po 1,09% gausesnės už vidinių skiemenų klasę. Atskirose skiemenų grupėse iš viso pavartotų fonemų skaičius yra toks: pradiniam skiemenyje – 32 363 fonemos, vidiniuose skiemenyse – 30 874 fonemos, galiniam skiemenyje – 34 983 fonemos. Taigi galinis skiemuo šiek tiek „svarnesnis“ už pradinį, o „lengviausias“ – vidinis skiemuo. Vidutinis pradinio skiemens ilgis siekia 2,33 fonemos, vidinio – 2,30 fonemos, galinio skiemens ilgio vidurkis – 2,52 fonemos. Palyginę pradinio, vidinio ir galinio skiemens vidutinį ilgį su bendrinės kalbos „visuotiniu“ skiemens ilgio vidurkiu, kuris siekia 2,40 fonemos (žr. K a r o s i e n ė, G i r d e n i s 1993, 30), matome, kad jį prašoka tik galinis skiemuo – 0,12 fonemos, o pradinis ir vidinis skiemuo yra kiek trumpesnis.

Kaip žinome, skiemens trumpėjimas atsiliepia balsių ir priebalsių santykiui². Kadangi lietuvių skiemenyje balsis visada būtinas kaip skiemens centras, skiemuo, be abejo, trumpėja priebalsių sąskaita. Šitai akivaizdžiai liudija tyrimo rezultatai. Pradiniam skiemenyje priebalsiai sudaro 57,15% visų fonemų, vidiniame – 56,55%, o galinio skiemens priebalsinių fonemų suma siekia 60,35%. Priebalsių (C) ir balsių (V) santykis šiose skiemenų klasėse yra toks: $C : V = 1,33 : 1$ pradiniam, $C : V = 1,30 : 1$ vidiniame ir $C : V = 1,52 : 1$ galiniame skiemenyje. Bendrinės kalbos vidurkiui, kur $C : V = 1,40 : 1$, artimiausias pradinis skiemuo.

B a l s i ų išsidėstymą pagal jų santykinio dažnumo mažėjimo tvarką rodo 2 lentelė. Pirmiausia įsidėmėtina tai, kad šiek tiek skiriasi patys fonemų, vartojamų skirtingose skiemenų klasėse, inventoriai. Antai pradiniam ir vidiniame skiemenyse išnaudojami visi bendrinės kalbos balsiai, o galinio skiemens balsių inventorius viena fonema skurdesnis: kadangi mūsų imtyse nepasitaikė *mantò*, *Margò*, *sáldo* tipo svetimžodžių, čia nerasta sistemos periferijai priklausančio trumpojo /õ/ ([ɔ]).

² Kad žodžio trumpėjimas veikia balsių ir priebalsių santykį, buvo pastebėta jau ir anksčiau (žr., pvz., Merkytė 1974, 80).

2 lentelė. Santykiniai balsių dažnumai³

Nr.	Pradiniai skiemenys			Vidiniai skiemenys			Galiniai skiemenys		
	Fonema	p (%)	$\underline{q} \div \bar{q}$ (95%)	Fonema	p (%)	$\underline{q} \div \bar{q}$ (95%)	Fonema	p (%)	$\underline{q} \div \bar{q}$ (95%)
1	a	30,90	30,13 ÷ 31,67	a	22,43	21,73 ÷ 23,15	a	21,15	20,45 ÷ 21,84
2	i	18,54	17,89 ÷ 19,19	i	20,60	19,92 ÷ 21,29	o	19,15	18,50 ÷ 19,82
3	e	11,77	11,23 ÷ 12,31	e	10,31	9,80 ÷ 10,84	i	13,06	12,51 ÷ 13,63
4	u	8,96	8,49 ÷ 9,45	u	9,78	9,28 ÷ 10,30	e	10,45	9,95 ÷ 10,97
5	o	8,03	7,58 ÷ 8,50	o	8,96	8,48 ÷ 9,46	ė	8,10	7,65 ÷ 8,56
6	ī	5,39	5,02 ÷ 5,77	ę	8,22	7,76 ÷ 8,69	u	7,99	7,55 ÷ 8,46
7	ie	4,54	4,20 ÷ 4,90	ī	5,29	4,92 ÷ 5,68	ū	6,72	6,31 ÷ 7,15
8	ā	3,29	3,00 ÷ 3,60	ā	3,52	3,21 ÷ 3,84	ā	4,87	4,51 ÷ 5,24
9	ė	2,52	2,27 ÷ 2,80	ē	3,29	2,99 ÷ 3,60	ē	3,72	3,41 ÷ 4,05
10	ē	2,01	1,78 ÷ 2,26	ie	2,94	2,66 ÷ 3,24	ī	3,32	3,02 ÷ 3,63
11	ū	2,01	1,78 ÷ 2,26	uo	2,18	1,94 ÷ 2,44	ie	1,11	0,94 ÷ 1,30
12	uo	1,70	1,49 ÷ 1,93	ū	1,92	1,69 ÷ 2,16	uo	0,35	0,26 ÷ 0,47
13	ō	0,34	0,25 ÷ 0,45	ō	0,57	0,45 ÷ 0,72			

Visose trijose skiemenų klasėse dažniausias balsis yra /a/: jis sudaro net 30,90% visų balsinių fonemų pradiniame skiemenyje ir 22,43% bei 21,15% vidiniame ir, atitinkamai, galiniame skiemenyse. Panagrinėjus balsių posistemio centrą, apimančią maždaug 75% (kaip nurodyta 3 išn., lentelėje jis atskirtas dviguba linija), nesunku pastebėti, kad vadinamojo „kamieno“ skiemenys aiškiai kontrastuoja „galūnės“ skiemenims⁴. „Kamieno“ – pradinių ir vidinių – skiemenų klasėje penki pirmieji balsiai pagal dažnumą išsidėstę visiškai ta pačia tvarka: /a/, /i/, /e/, /u/, /o/. Taigi centrinei balsių grupei čia priklauso visi trumpieji balsiai (išskyrus minėtąjį /ō/) ir vienintelis ilgasis – /o/. Tuo tarpu galiniame skiemenyje į balsių sistemos centrą įeina tik trys trumposios balsinės fonemos /a/, /i/, /e/ ir du ilgieji balsiai /o/ ir /ē/. Be to, ilgasis /o/ galiniame skiemenyje užima net antrąją vietą pagal dažnumą – čia jis daugiau nei

³ Lentelėse p reiškia santykinį dažnumą, $\underline{q} \div \bar{q}$ – 95% pasikliaujamąjį intervalą. Storu brūkšniu atskiriama fonemų grupė, atitinkamoje pozicijoje užimanti 50% masyvo; dviguba linija atskirtos fonemos užima 75% masyvo, brūkšnine linija – 95% masyvo (žemiau brūkšnines linijas surašytų kraštutinės periferijos fonemų dažnumų suma ne didesnė kaip 5%).

⁴ Dėl sutartinių terminų „kamienas“ (negaliniai skiemenys) ir „galūnė“ (galiniai skiemenys) žr. (Karosienė, Girdenis 1990, 43).

2 kartus dažnesnis negu pradiniame ir vidiniame skiemenyse. Galinio ir vidinio skiemens balsio / \bar{e} / santykiniai dažnumai iš esmės vienodi (atitinkamai 8,10% ir 8,22% – plg. dar susikertančius pasikliaujamuosius intervalus), tačiau pradiniame skiemenyje ši fonema reta: jos santykinis dažnumas siekia tik 2,52% visų balsių, vartojamų šioje skiemenų klasėje. Įdomu, kad balsių sistemos centrą galiniame skiemenyje papildęs / \bar{e} / iki šiol atliktuose lietuvių bendrinės kalbos statistiniuose tyrimuose niekada neužimdavo tokio aukšto rango. Ir rišliuose tekstuose, ir vardažodžių šaknyse ši fonema likdavo už 75% dažnumų ribos (plg. Karosienė, Girdenis 1993, 31; Karosienė 1987, 45).

Atribojus likusiųjų fonemų grupėje rečiausius balsius – vadinamąją kraštutinę periferiją (lentelėje ji atskirta brūkšnine linija), kurios dažnumas tėra apie 4%, vėl aiškiai matyti, kad ir šiuo atveju sutampa tik pradinių ir vidinių skiemenų klasės. Jų balsių kraštutinę periferiją sudaro ilgosios balsinės fonemos / \bar{u} /, / uo / ir trumpasis / \check{o} /. Šiam pogrupiui galiniame skiemenyje, be / uo /, priklauso ilgieji / \bar{i} / ir / ie /, tuo tarpu galinio / \bar{u} / dažnumas yra net 3 kartus didesnis negu „kamieno“ skiemenyse. Taigi galima drąsiai teigti, kad ilgosios fonemos / \check{o} / ir / \bar{u} / yra tipiški galūnių balsiai, o / \bar{e} / – pradiniam skiemeniui nebūdinga fonema, apskritai „kamieno“ skiemenyse beveik 3 kartus retesnė negu „galūnėje“. „Kamieno“ balsiams priskirtini ir / ie / bei / uo /: jų dažnumų santykis „kamieno“ ir „galūnėje“ atitinkamai yra 3,37 : 1 ir 5,57 : 1.

Balsių klasės santykiauja taip. Pradiniame skiemenyje ilgieji balsiai sudaro 29,50% balsinių fonemų, trumpieji – 70,50%. Vidinio skiemens ilgujų balsių dalis siekia 36,31%, trumpiesiems tenka 63,69%. Galiniame skiemenyje ilgujų balsių dar daugiau – 47,34%, o trumpųjų sumažėja iki 52,66%. Aiškiai matome, kad skiemeniui tostant nuo žodžio galo jame didėja trumpųjų balsių dažnumas. Trumpųjų (\check{V}) ir ilgujų (\bar{V}) balsių santykis atskirose skiemenų klasėse yra toks: $\check{V} : \bar{V}$ pradiniame skiemenyje = 2,39 : 1, $\check{V} : \bar{V}$ vidiniame skiemenyje = 1,75 : 1; $\check{V} : \bar{V}$ santykis galiniame skiemenyje apylygis – 1,11 : 1. Vadinasi, trumpųjų ir ilgujų balsių santykis „kamieno“ skiemenyse – $\check{V} : \bar{V} = 2,07 : 1$ – gana artimas kalbamam santykiui lietuvių vienskiemeninėse vardažodžio šaknyse, kur $\check{V} : \bar{V} = 2,21 : 1$ (žr. Karosienė 1987, 47), o vidiniai skiemenys šiuo atžvilgiu – $\check{V} : \bar{V} = 1,75 : 1$ – artimiausi bendrinei kalbai apskritai, kur $\check{V} : \bar{V} = 1,65 : 1$ (žr. Karosienė, Girdenis 1993, 31).

Pradiniame ir galiniame skiemenyse, kaip ir apskritai bendrinėje kalboje, priešakiniai balsiai (V^i) aiškiai retesni negu užpakaliniai (V^u): pradinio skiemens $V^u : V^i = 1,23 : 1$ (55,23% : 44,77%), galinio $V^u : V^i = 1,52 : 1$ (60,24% : 39,76%), tačiau vidiniame skiemenyje užpakalinių balsių santykis su priešakiniais yra apylygis – $V^i : V^u = 1,03 : 1$ (50,64% : 49,36%).

Pagal pakilimą visose trijose skiemenų klasėse dominuoja žemutinio pakilimo balsiai (V_z), pradiniame skiemenyje jų persvara didžiausia – 47,96% visų balsių. 34,90%

šio skiemens balsių yra aukštutinio pakilimo (V_a) ir tik 17,14% – vidutinio (V_v). Vadinasi, šių pradinio skiemens balsių grupių tarpusavio santykis yra toks: $V_z : V_a : V_v = 2,80 : 2,04 : 1$. Be abejo, tokią žemutinio pakilimo balsių gausą čia lemia itin didelis /a/ dažnumas. Vidiniame ir galiniame skiemenyje žemutinių balsių esama maždaug po lygiai – atitinkamai 39,55% ir 40,19%. Aukštutiniai balsiai sudaro 37,59% vidinio ir 31,09% galinio skiemens balsių. Vidutinio pakilimo balsių daugiausia galiniame skiemenyje – net 28,71%, vidiniame skiemenyje jie sudaro 22,86%. Taigi galiniame skiemenyje balsiai pagal pakilimą pasiskirstę daug tolygiau negu pradiniame arba vidiniame skiemenyje: $V_z : V_a : V_v = 1,40 : 1,08 : 1$. Atitinkamas vidinio skiemens balsių santykis yra toks: $V_z : V_a : V_v = 1,73 : 1,64 : 1$. Vadinasi, ir balsių pakilimo santykiu „galūnės“ skiemenys skiriasi nuo „kamieno“ skiemenų – ypač kontrastuoja šiuo atžvilgiu pradinių ir galinių skiemenų klasės.

Santykiniai **priebalsių** dažnumai pateikiami 3 lentelėje. Joje, kaip ir kitur, stora ištisinės linija atskirtos pačios dažnosios fonemos, priklausančios priebalsių sistemos branduoliui, kuris apima 50% visų priebalsinių fonemų; dviguba linija atskirta grupė fonemų, sudarančių priebalsių sistemos centrą, užimantį 75%, ir brūkšnine linija atribotos pačios retosios, periferinės, priebalsinės fonemos – jų dažnumų suma siekia vos 5%.

3 lentelė. Santykiniai priebalsių dažnumai

Nr.	Pradiniai skiemenys			Vidiniai skiemenys			Galiniai skiemenys		
	Fonema	p (%)	$\vartheta \div \vartheta$ (95%)	Fonema	p (%)	$\vartheta \div \vartheta$ (95%)	Fonema	p (%)	$\vartheta \div \vartheta$ (95%)
1	<i>k</i>	8,75	8,34 ÷ 9,16	<i>k</i>	5,95	5,60 ÷ 6,31	<i>s</i>	19,94	19,4 ÷ 20,5
2	<i>r</i>	7,93	7,55 ÷ 8,33	<i>ñ</i>	5,53	5,20 ÷ 5,88	<i>j</i>	11,31	10,9 ÷ 11,7
3	<i>j</i>	7,63	7,27 ÷ 8,03	<i>š</i>	5,30	4,98 ÷ 5,65	<i>t</i>	5,87	5,56 ÷ 6,20
4	<i>ř</i>	6,96	6,60 ÷ 7,33	<i>ř</i>	5,01	4,69 ÷ 5,34	<i>k</i>	5,77	5,46 ÷ 6,10
5	<i>p</i>	6,21	5,87 ÷ 6,56	<i>l</i>	4,97	4,65 ÷ 5,30	<i>l</i>	5,29	4,99 ÷ 5,60
6	<i>s</i>	4,79	4,48 ÷ 5,10	<i>j</i>	4,90	4,58 ÷ 5,23	<i>v</i>	5,18	4,89 ÷ 5,49
7	<i>v</i>	4,60	4,30 ÷ 4,91	<i>v</i>	4,52	4,22 ÷ 4,84	<i>n</i>	4,81	4,52 ÷ 5,10
8	<i>ñ</i>	4,59	4,29 ÷ 4,90	<i>l</i>	4,26	3,96 ÷ 4,57	<i>š</i>	4,57	4,29 ÷ 4,86
9	<i>t</i>	4,18	3,90 ÷ 4,48	<i>n</i>	4,24	3,95 ÷ 4,55	<i>l</i>	4,14	3,87 ÷ 4,42
10	<i>n</i>	3,91	3,63 ÷ 4,20	<i>r</i>	4,19	3,89 ÷ 4,49	<i>m</i>	3,81	3,56 ÷ 4,08
11	<i>ř</i>	3,75	3,48 ÷ 4,03	<i>t</i>	4,10	3,81 ÷ 4,41	<i>ñ</i>	2,71	2,49 ÷ 2,94
12	<i>ř</i>	3,50	3,24 ÷ 3,77	<i>d</i>	4,06	3,77 ÷ 4,36	<i>r</i>	2,41	2,21 ÷ 2,63

3 lentelė (tęsinys).

13	<i>ī</i>	3,25	3,00÷3,51	<i>s</i>	3,72	3,45÷4,01	<i>ķ</i>	2,29	2,09÷2,50
14	<i>l</i>	2,99	2,75÷3,25	<i>p</i>	3,41	3,14÷3,69	<i>g</i>	2,22	2,02÷2,42
15	<i>m</i>	2,33	2,12÷2,56	<i>v̄</i>	3,33	3,07÷3,61	<i>m̄</i>	2,02	1,83÷2,22
16	<i>ī̄</i>	2,19	1,98÷2,41	<i>ķ̄</i>	3,26	3,00÷3,53	<i>d</i>	1,97	1,79÷2,19
17	<i>š̄</i>	2,05	1,85÷2,26	<i>d̄</i>	2,99	2,75÷3,26	<i>ř</i>	1,87	1,69÷2,06
18	<i>g</i>	1,97	1,78÷2,18	<i>g</i>	2,72	2,48÷2,97	<i>č̄</i>	1,83	1,66÷2,02
19	<i>b</i>	1,91	1,72÷2,12	<i>l</i>	2,70	2,46÷2,95	<i>l</i>	1,38	1,23÷1,55
20	<i>š</i>	1,91	1,72÷2,12	<i>m̄</i>	2,55	2,33÷2,80	<i>š</i>	1,35	1,20÷1,51
21	<i>š̄</i>	1,90	1,71÷2,10	<i>m</i>	2,35	2,13÷2,59	<i>d̄</i>	1,27	1,12÷1,43
22	<i>d</i>	1,89	1,70÷2,10	<i>p̄</i>	2,19	1,98÷2,42	<i>š̄</i>	1,24	1,09÷1,39
23	<i>m̄</i>	1,79	1,61÷2,00	<i>ž̄</i>	2,13	1,92÷2,36	<i>v̄</i>	1,17	1,03÷1,32
24	<i>ḅ</i>	1,58	1,41÷1,77	<i>š̄</i>	1,92	1,73÷2,14	<i>ḡ</i>	1,08	0,95÷1,23
25	<i>ķ̄</i>	1,51	1,34÷1,70	<i>ḡ</i>	1,70	1,51÷1,90	<i>b</i>	0,88	0,76÷1,02
26	<i>ž̄</i>	1,46	1,29÷1,64	<i>b</i>	1,67	1,48÷1,87	<i>p</i>	0,86	0,74÷0,99
27	<i>d̄</i>	1,44	1,27÷1,62	<i>ḅ</i>	1,53	1,36÷1,73	<i>ž̄</i>	0,61	0,51÷0,72
28	<i>ḡ</i>	1,12	0,98÷1,29	<i>š</i>	1,41	1,24÷1,50	<i>ž̄</i>	0,47	0,38÷0,67
29	<i>ž̄</i>	1,12	0,98÷1,29	<i>ž</i>	0,97	0,83÷1,13	<i>p̄</i>	0,47	0,38÷0,66
30	<i>ž̄</i>	0,18	0,13÷0,27	<i>č̄</i>	0,78	0,65÷0,92	<i>ḅ</i>	0,46	0,37÷0,56
31	<i>č̄</i>	0,17	0,12÷0,24	<i>č̄</i>	0,53	0,43÷0,63	<i>ž</i>	0,44	0,36÷0,54
32	<i>z</i>	0,16	0,10÷0,22	<i>z</i>	0,37	0,28÷0,47	<i>z</i>	0,14	0,09÷0,20
33	<i>ž̄</i>	0,07	0,04÷0,12	<i>ž̄</i>	0,33	0,25÷0,43	<i>c</i>	0,07	0,04÷0,11
34	<i>f</i>	0,05	0,02÷0,09	<i>ž̄</i>	0,26	0,19÷0,34	<i>ž̄</i>	0,06	0,03÷0,10
35	<i>č̄</i>	0,04	0,02÷0,08	<i>f</i>	0,05	0,02÷0,09	<i>č̄</i>	0,04	0,02÷0,07
36	<i>ž̄</i>	0,04	0,01÷0,08	<i>c</i>	0,02	0,01÷0,06	<i>č̄</i>	0,005	0,00÷0,03
37	<i>ř̄</i>	0,02	0,01÷0,05	<i>ž̄</i>	0,02	0,01÷0,06	<i>x</i>	0,005	0,00÷0,03
38	<i>c</i>	0,02	0,00÷0,05	<i>ř̄</i>	0,02	0,01÷0,06	<i>ḡ</i>	0,005	0,00÷0,03
39	<i>h̄</i>	0,02	0,00÷0,05	<i>x</i>	0,01	0,00÷0,03			

Nesigilinant kol kas į detales, iš karto galima pastebėti keletą esminių bruožų, kuriais skiriasi nagrinėjamų skiemenų klasių priebalsių dažnumai. Bene ryškiausi „galūnės“ ir „kamieno“ skiemenų skirtumai.

„Kamieno“ skiemens dažniausioji priebalsinė fonema yra /k/: jos dažnumas – 8,75% pradiniame skiemenyje ir 5,95% vidiniame. Galiniame skiemenyje pats dažnasis priebalsis yra /s/, išsiskiriantis apskritai iš visų priebalsių nepaprastai dideliu

dažnumu – 19,94%, t.y. jis sudaro $\frac{1}{5}$ visų galinio skiemens priebalsių dažnumų sumos. Priebalsis /s/, galiniame skiemenyje užima pirmąją vietą, dažniausią pradinio ir vidinio skiemens priebalsinę fonemą /k/ dažnumu lenkia atitinkamai 2,3 ir 3,3 karto. Įdomu, kad pati dažnoji „kamieno“ fonema /k/ savo dažnumu neprilygsta net antram dažniausiajam galinio skiemens priebalsiui /j/: pastarojo dažnumas siekia 11,31%, ir prašoka dažniausiojo priebalsio /k/ dažnumą pradiniam skiemenyje 1,3 karto, o vidiniame – net 3,3 karto. Beje, /s/ pradiniam skiemenyje pasitaiko 4,2 karto, o vidiniame net 5,4 karto rečiau nei galiniame skiemenyje. Kitaip tariant, /s/ „galūnės“ skiemenyje beveik 5 kartus dažnesnis negu „kamieno“. Fonema /j/ galiniame skiemenyje 1,5 karto dažnesnė negu pradiniam ir 2,3 karto dažnesnė negu vidiniame skiemenyje, – vadinasi, „galūnėje“ ji pasirodo vidutiniškai 1,8 karto dažniau negu „kamieno“. Be jokios abejonės, priebalsiai /s/ ir /j/ – nenuginčijami galinio skiemens dažniausių priebalsinių fonemų grupės „lyderiai“. Vien šių dviejų priebalsių dažnumų suma galiniame skiemenyje sudaro šiek tiek daugiau negu 31% – tai atitinka keturių pirmųjų priebalsių sumą pradiniam ir net šešių pirmųjų priebalsių sumą vidiniame skiemenyje.

Kitas akivaizdus ir tik galiniam skiemeniui būdingas požymis yra tas, kad būtent minėtosios dvi dažniausios fonemos /s/ ir /j/ pasižymi dar ir didžiuliu dažnumo atotrūkiu nuo kitų dažnesniųjų priebalsių grupės narių. Antai trečiosios šios grupės fonemos /t/ dažnumas galiniame skiemenyje, lyginant su antrosios dažnumu (11,31%), šuoliškai krinta iki 5,87%, t.y. mažesnis beveik 2 kartus. Peržvelgus „kamieno“ skiemenų priebalsių dažnumus, pastebima priešinga tendencija – čia priebalsių dažnumai mažėja labai tolygiai. Ypač ši tendencija ryški vidinių skiemenų klasėje, kur pagrindinį krūvį dažniausių priebalsių grupėje „pasidalija“ dar daugiau fonemų negu pradiniam skiemenyje. Būtent dėl šios priežasties pradinio ir vidinio skiemens priebalsių sistemos centrui (75%) priklauso didesnis fonemų skaičius negu galiniame skiemenyje. Pavyzdžiui, į galinio skiemens centro branduolį (50%) pakliūva tik šeši priebalsiai – /s, j, t, k, l̃, v/, t.y. šiek tiek daugiau nei $\frac{1}{6}$ visų šiame skiemenyje vartojamų priebalsių. Pradinio skiemens priebalsių siauresniajam centrui (50%) priklauso aštuonios fonemos – /k, r, j, r̃, p, s, v, ñ/, arba maždaug $\frac{1}{5}$ visų šio skiemens priebalsių, o vidinio skiemens branduolys susideda net iš vienuolikos priebalsių – /k, ñ, s̃, r̃, l̃, j, v, l̃, n, r, t/; jie sudaro daugiau kaip $\frac{1}{4}$ visų vidinių priebalsinių fonemų.

Pačioms dažnosioms fonemoms, vartojamoms visose trijose skiemenų klasėse, priklauso tik trys priebalsiai – /k, j, v/ ⁵. Į bendrą platesnio centro (75%) grupę įeina dar trys balsingieji (/r, n, ñ/), du sprogstamieji (/t, l̃/) ir vienas pučiamasis priebalsis –

⁵ Be abejo, /j/ ir /v/ dažnumą didina sudėtinių dvibalsių skaidymas į /a, e, u/ + /j, v/ (žr. 1 išn.). Laikant sudėtinius dvibalsius balsinių fonemų junginiais /a, e, u/ + /i, u/, balsingųjų priebalsių /j/, /v/ santykiniai dažnumai sumažėja perpus. Kaip statistiškai pasiskirsto bendrinės kalbos fonemos, pasirinkus alternatyvias dvibalsių interpretacijas, žr. Girdenis, Karosienė 1995, 68–70.

/s/. Išskyrus fonemą /r̄/ ⁶, tai visi tie priebalsiai, kurie apskritai yra bendrinės kalbos priebalsių dažnumų lentelės pradžioje (žr. Karosienė, Girdenis 1993, 32). Įdomu, kad į rečiausiai vartojamų priebalsių grupę, be tradicinių – skolintų arba palyginti neseniai atsiradusių – periferinių fonemų (žr. 3 lentelę; taip pat plg. Karosienė, Girdenis 1993, 32–33), pradiniam skiemenyje šį kartą patenka sprogstamieji /d̄, ḡ/, vidiniame skiemenyje – /š/, o galiniame skiemenyje, kaip paašškėjo, visiškai netoleruojami lūpiniai sprogstamieji – /b, b̄, p, p̄/.

Vieną ryškų išskirtinį bruožą turi ir vidinis skiemuo. Labai įdomus minkštųjų priebalsių „spiečius“ priebalsių dažnumų lentelės pradžioje. Tiesa, toks reiškinys nėra visiškai netikėtas – pakanka prisiminti tą faktą, kad kaip tik vidinis skiemuo pasižymi priešakinių balsių persvara prieš užpakalinius. Savaime suprantama, kad ši aplinkybė didina minkštųjų priebalsių pasirodymo tikimybę: kaip gerai žinome, lietuvių kalboje prieš priešakinės eilės balsius vartojami tik minkštieji priebalsiai (žr., pvz., Girdenis 1995, 170). Į 75% dažnumo grupę pradiniam skiemenyje patenka penki minkštieji priebalsiai (/r̄, n̄, p̄, v̄, l̄/), galiniame skiemenyje – keturi (/r̄, s̄, l̄, n̄/), o kalbamajame vidinio skiemens dažnumo intervale – net aštuonios minkštosios priebalsinės fonemos (/n̄, s̄, r̄, l̄, l̄, v̄, k̄, d̄/).

Kaip atskirose skiemenu grupėse pasiskirsto kietieji (C) ir minkštieji (C') priebalsiai, aiškiai rodo šių priebalsių klasių tarpusavio santykis: pradinio skiemens $C : C' = 1,21 : 1 = 54,73\% : 45,27\%$, vidinio skiemens $C' : C = 1 : 1,15 = 46,47\% : 53,33\%$ ir „galūnės“ $C : C' = 1,33 : 1 = 57,15\% : 42,85\%$.

Statistiniuose duomenyse gražiai matyti ir kitas bendrinei lietuvių kalbai būdingas žodžio galo dėsnis, draudžiantis šioje pozicijoje porinius skardžiuosius priebalsius. Todėl nenuostabu, kad trankiųjų klasei priklausančių dusliųjų ir skardžiųjų priebalsių santykis galiniame skiemenyje žymiai skiriasi nuo šių priebalsių santykio „kamiene“. Palyginkime: pradinio skiemens $C_{dsl} : C_{skrd} = 2,97 : 1$, vidinio skiemens $C_{dsl} : C_{skrd} = 1,97 : 1$, galinio skiemens $C_{dsl} : C_{skrd} = 5,16 : 1$. Taigi „galūnėje“ trankiųjų klasės porų duslieji nariai vidutiniškai 2 kartus dažnesni negu „kamiene“.

Apskritai trankiųjų priebalsių klasei (toliau žymimai C) pradiniam skiemenyje priklauso 51,57% visų priebalsių (sprogstamųjų – 37,91% , pučiamųjų – 13,66%), vidiniame skiemenyje – 55,70% (iš jų 39,53% sprogstamųjų ir 16,17% pučiamųjų), galiniame skiemenyje – 59,19% (sprogstamųjų – 30,97%, pučiamųjų – 28,22%). Akivaizdu, kad balsingiausias pradinis skiemuo, kur balsingiesiems priebalsiams (R) tenka 48,43%, t. y. $C : R = 1,06 : 1$, o trankiausias – galinis: čia balsingieji priebalsiai sudaro tik 40,81%, tad, $C : R = 1,45 : 1$. Vidinio skiemens balsingųjų priebalsių klasė apima 44,30% visų priebalsinių fonemų, vadinasi, $C : R = 1,26 : 1$.

⁶ Atkreiptinas dėmesys, kad priebalsis /r̄/ „kamiene“ – ir pradiniam, ir vidiniame skiemenyje – pagal dažnumą užima ketvirtą vietą (jo dažnumas – atitinkamai 6,96% ir 5,01%). Tik galiniame skiemenyje ši fonema nepatenka į 75% dažnumų grupę.

Įdomu, kad visose trijose skiemenų klasėse balsingųjų priebalsių santykis su tran-
kiaisiais sprogstamaisiais (T) yra bemaž apylygis: $R : T = 1,28 : 1$ pradiniam skieme-
nyje, $R : T = 1,12 : 1$ vidiniame ir $R : T = 1,32 : 1$ galiniame skiemenyje. Tačiau
peržvelgę balsingųjų (R) ir trankiųjų pučiamųjų (S) bei trankiųjų sprogstamųjų (T) ir
pučiamųjų (S) priebalsių tarpusavio santykius, matome jau kiek kitokį vaizdą. Paly-
ginkime: pradinio skiemens $R : S = 3,55 : 1$ ir $T : S = 2,78 : 1$, vidiniame skiemenyje
 $R : S = 2,74 : 1$ ir $T : S = 2,44 : 1$, galinio skiemens $R : S = 1,45 : 1$ ir $T : S = 1,10 : 1$.
Taigi galima sakyti, kad tarp pradinio ir vidinio skiemens, t.y. „kamiene“ nėra esmi-
nio šių santykių skirtumo. Tačiau „galūnėje“ labai aiškus S klasės narių padažnėjimas – tiek
balsingųjų, tiek sprogstamųjų priebalsių atžvilgiu. Vadinas, galinio skie-
mens trankumą nulemia ne tiek sprogstamųjų, kiek (šiaip jau labai negausi) pučia-
mųjų priebalsių klasė, o tiksliau – ypač didelis bene vienintelio šios klasės atstovo $/s/$
„aktyvumas“ (dar kartą plg. p. 258–259).

Visų fonemų sistemos (žr. 4 lent.) patį branduolį (50% tekstų) pradiniam skieme-
nyje sudaro 4 balsiai ($/a, i, e, u/$) ir 5 priebalsiai ($/k, r, j, \hat{r}, p/$), vidiniame skieme-
nyje – 6 balsiai ($/a, i, e, u, \bar{o}, \bar{e}/$) ir 5 priebalsiai ($/k, \hat{n}, \hat{s}, \hat{r}, \hat{l}/$), galiniame skiemenyje –
4 balsiai ($/a, \bar{o}, i, e/$) ir 4 priebalsiai ($/s, j, t, k/$). Tik trys trumpieji balsiai $/a/, /i/, /e/$ ir
vienintelė priebalsinė fonema $/k/$ patenka į pačių dažnųjų fonemų, vartojamų visose
trijose skiemenų klasėse, grupę. 75% dažnumų intervale, be jau minėtųjų keturių
fonemų, visose skiemenų grupėse sutampa dar du balsiai – $/u/$ ir $/\bar{o}/$ bei penki priebal-
siai – $/j/, /s/, /v/, /t/, /n/$. Vadinas, visiems skiemenims bendro fonemų centro inventorių
sudaro visi neperiferiniai trumpieji balsiai ($/a, e, i, u/$), vienintelis ilgasis balsis ($/\bar{o}/$),
du sprogstamieji priebalsiai ($/k, t/$), pučiamasis $/s/$ ir trys balsingieji ($/j, v, n/$). Kaip
matome, į šią grupę nepatenka nė vienas minkštasis nei porinis skardusis priebal-
sis, nors apskritai tarp atskirų skiemenų klasių centrinių fonemų jie aptinkami. Pa-
vyzdžiui, skardusis $/d/$ įeina į vidinio skiemens fonemų sistemos centrą; minkštųjų
priebalsių randame tiek tarp pradinio, tiek tarp vidinio bei galinio skiemens dažnų-
jų fonemų, tačiau tarp jų nėra tokių, kurie sutaptų visose skiemenų klasėse. Štai
minkštieji priebalsiai $/\hat{r}, \hat{n}, \hat{v}/$ priklauso dažnosioms fonemoms pradiniam ir vidi-
niame skiemenyje, $/\hat{l}, \hat{s}, \hat{l}/$ – vidiniame ir galiniame. Ir t. t.

Norėtusi atkreipti dėmesį į dar kelis mažmožius.

Į akis krinta gana įdomus sklandžiųjų priebalsių pasiskirstymas: priebalsiai $/r, \hat{r}/$
priklauso tik „kamieno“ skiemenų fonemų grupei, apimančiai 50% arba 75% teks-
tų, tačiau nepatenka į galinio skiemens fonemų centrą, o $/\hat{l}/$, priklausęs galinio ir
vidinio skiemens fonemų centrui, šiame pradinio skiemens dažnumų intervale ne-
rastas. Tai labai primena sklandžiųjų priebalsių tarpusavio eilės tvarką, pastebėtą
vardažodžių šaknyse, kur tiek pačioje šaknyje, tiek jos finalėje $/r/$ beveik visada eina
prieš $/l/$ (plg. Karosienė 1985, 28).

4 lentelė. Santykiniai visų fonemų dažnumai

Nr.	Pradiniai skiemenys			Vidiniai skiemenys			Galiniai skiemenys		
	Fonema	p (%)	\bar{p} (95%)	Fonema	p (%)	\bar{p} (95%)	Fonema	p (%)	\bar{p} (95%)
1	a	13,24	12,9÷13,6	a	9,75	9,42÷10,1	s	12,03	11,7÷12,4
2	i	7,94	7,65÷8,24	i	8,95	8,63÷9,27	a	8,39	8,10÷8,68
3	e	5,04	4,81÷5,29	e	4,48	4,25÷4,72	o	7,59	7,32÷7,83
4	k	5,00	4,76÷5,24	u	4,25	4,03÷4,48	j	6,82	6,56÷7,09
5	r	4,53	4,31÷4,76	o	3,89	3,68÷4,11	i	5,18	4,95÷5,42
6	j	4,36	4,14÷4,60	ē	3,57	3,36÷3,78	e	4,14	3,94÷4,36
7	ŗ	3,98	3,77÷4,19	k	3,36	3,17÷3,57	t	3,54	3,35÷3,74
8	u	3,84	3,63÷4,06	ñ	3,13	2,94÷3,33	k	3,48	3,29÷3,68
9	p	3,55	3,35÷3,75	š	3,00	2,81÷3,20	ē	3,21	3,03÷3,40
10	o	3,44	3,25÷3,65	ŗ	2,83	2,65÷3,02	ĩ	3,19	3,01÷3,38
11	s	2,73	2,56÷2,92	ĩ	2,81	2,63÷3,00	u	3,17	2,99÷3,36
12	v	2,63	2,46÷2,81	j	2,77	2,59÷2,96	v	3,13	2,95÷3,31
13	ñ	2,62	2,45÷2,80	v	2,56	2,39÷2,74	n	2,90	2,73÷3,08
14	t	2,39	2,22÷2,56	ĩ	2,41	2,24÷2,58	š	2,76	2,59÷2,93
15	ĩ	2,31	2,15÷2,48	n	2,40	2,23÷2,58	ū	2,66	2,50÷2,84
16	n	2,23	2,08÷2,40	r	2,37	2,20÷2,54	ĩ	2,50	2,34÷2,67
17	þ	2,14	1,99÷2,30	t	2,32	2,15÷2,49	m	2,30	2,15÷2,46
18	þ	2,00	1,85÷2,16	ĩ	2,30	2,13÷2,47	ā	1,93	1,79÷2,08
19	ie	1,95	1,80÷2,10	d	2,30	2,13÷2,47	ñ	1,63	1,50÷1,77
20	ĩ	1,86	1,71÷2,01	s	2,10	1,95÷2,27	ē	1,47	1,35÷1,61
21	l	1,71	1,57÷1,86	p	1,93	1,78÷2,09	r	1,45	1,33÷1,59
22	ā	1,41	1,28÷1,54	þ	1,88	1,74÷2,04	ķ	1,38	1,26÷1,51
23	m	1,33	1,21÷1,46	ķ	1,84	1,70÷2,00	g	1,34	1,22÷1,46
24	ĩ	1,25	1,13÷1,38	đ	1,69	1,55÷1,84	ĩ	1,31	1,20÷1,44
25	š	1,17	1,06÷1,29	g	1,54	1,40÷1,68	ĩ	1,22	1,10÷1,34
26	g	1,13	1,02÷1,25	ā	1,53	1,39÷1,67	d	1,19	1,08÷1,31
27	b	1,09	0,98-1,21	l	1,53	1,39÷1,67	ŗ	1,13	1,02÷1,24
28	š	1,09	0,98÷1,21	ĩ	1,44	1,31÷1,58	ē	1,11	1,00÷1,22
29	š	1,08	0,97÷1,20	ē	1,43	1,30÷1,57	l	0,83	0,74÷0,94

4 lentelė (tęsinys).

30	\bar{e}	1,08	0,97÷1,20	<i>m</i>	1,33	1,21÷1,46	<i>š</i>	0,81	0,72÷0,91
31	<i>d</i>	1,08	0,97÷1,20	<i>ie</i>	1,23	1,15÷1,41	\bar{d}	0,77	0,68÷0,86
32	\bar{m}	1,03	0,92÷1,14	\bar{p}	1,24	1,12÷1,37	\bar{s}	0,75	0,66÷0,84
33	\bar{b}	0,90	0,80÷1,01	\bar{z}	1,20	1,09÷1,33	\bar{v}	0,71	0,62÷0,80
34	\bar{e}	0,86	0,76÷0,97	\bar{s}	1,09	0,98÷1,21	\bar{g}	0,65	0,57÷0,74
35	\bar{u}	0,86	0,76÷0,97	\bar{g}	0,96	0,86÷1,08	<i>b</i>	0,53	0,46÷0,61
36	\bar{k}	0,86	0,76÷0,97	<i>uo</i>	0,95	0,84÷1,06	<i>p</i>	0,52	0,44÷0,60
37	\bar{z}	0,83	0,74÷0,94	<i>b</i>	0,94	0,84÷1,06	<i>ie</i>	0,44	0,37÷0,51
38	\bar{d}	0,82	0,73÷0,93	\bar{b}	0,87	0,77÷0,98	\bar{z}	0,37	0,30÷0,43
39	<i>uo</i>	0,73	0,64÷0,83	\bar{u}	0,83	0,73÷0,94	\bar{z}	0,28	0,23÷0,34
40	\bar{g}	0,64	0,56÷0,74	<i>š</i>	0,80	0,70÷0,90	\bar{p}	0,28	0,23÷0,34
41	\bar{z}	0,64	0,56÷0,74	\bar{z}	0,55	0,47÷0,64	\bar{b}	0,28	0,23÷0,34
42	\bar{o}	0,14	0,11÷0,19	\bar{c}	0,44	0,37÷0,52	\bar{z}	0,27	0,22÷0,33
43	\bar{z}	0,10	0,07÷0,15	\bar{c}	0,30	0,24÷0,37	<i>uo</i>	0,14	0,10÷0,18
44	\bar{c}	0,10	0,07÷0,14	\bar{o}	0,25	0,20÷0,31	<i>z</i>	0,08	0,06÷0,12
45	<i>z</i>	0,09	0,06÷0,13	<i>z</i>	0,21	0,16÷0,26	<i>c</i>	0,04	0,02÷0,07
46	\bar{z}	0,04	0,02÷0,07	\bar{z}	0,19	0,14÷0,24	\bar{z}	0,04	0,02÷0,06
47	<i>f</i>	0,03	0,01÷0,05	\bar{z}	0,15	0,11÷0,19	\bar{c}	0,02	0,01÷0,04
48	\bar{c}	0,02	0,01÷0,05	<i>f</i>	0,03	0,01÷0,05	\bar{c}	0,003	0,00÷0,02
49	\bar{z}	0,02	0,01÷0,04	<i>c</i>	0,01	0,003÷0,03	<i>x</i>	0,003	0,00÷0,02
50	\bar{f}	0,01	0,003÷0,03	\bar{z}	0,01	0,003÷0,03	\bar{x}	0,003	0,00÷0,02
51	<i>c</i>	0,01	0,002÷0,03	\bar{f}	0,01	0,003÷0,03			
52	\bar{h}	0,01	0,002÷0,03	<i>x</i>	0,003	0,000÷0,02			

Fonemų dažnumo kontrastas, susijęs su skiemens padėtimi žodyje, būdingas ir kai kurioms kitoms fonemoms. Pavyzdžiui, ilgasis balsis / \bar{u} /, priderantis dažnosioms „galūnės“ fonemoms, visiškai retas „kamiene“: jo dažnumas galiniame skiemenyje siekia 2,66%, o „kamiene“ – vos 0,86/0,83%. Tuo tarpu balsinė fonema /*ie*/ vidutiniškai 3 kartus retesnė „galūnės“ nei „kamiene“ skiemenyse. Pradinio skiemens /*ie*/ dažnumas (1,95%) telpa į 75% intervalą – galiniuose skiemenyse /*ie*/ dažnumas tesiekia 0,44% ir tai nustumia šią fonemą net už 95% dažnumų ribos, kitaip sakant – į pačią periferiją.

Palyginę rečiausiai vartojamų fonemų pogrupius (lentelėse atskirtus brūkšnine linija), matome, kad jų sudėtis visose trijose skiemenų klasėse nedaug kuo skiriasi. Bene vienintelis didesnis skirtumas yra tas, kad galiniame skiemenyje, kaip jau užsiminta

anksčiau (plg. p. 260), periferinei grupei priklauso visi sprogstamieji lūpiniai – /b, p, b̂, p̂/. Ypač kontrastuoja pradinio ir galinio skiemens dusliųjų /p/ bei /p̂/ dažnumai: atitinkamai 3,55% ir 2,14% bei 0,52% ir 0,28%. Taigi išryškėjo ir fonemų /p, p̂/ polinkis funkcionuoti vien žodžio pradžioje.

Svarbiausia **baigiamoji** diachroninė **pastaba** buvo suformuluota jau anksčiau (žr. Karosienė, Girdenis 1990, 44). Nėra jokios abejonės, kad „nestandartinis“ tam tikrų fonemų dažnumas galūnėse tiesiogiai ar netiesiogiai daro poveikį tų galūnių raidai ir apskritai likimui. Be tų argumentų, kuriuos jau buvome pasakę anksčiau, čia galėtumėm prisiminti keistoką dviskaitos naudininko (iš dalies – ir įnagininko) lyčių išigalėjimą aukštaičių ir šnekamosios bendrinės kalbos daugiskaitos paradigmos: *vaikám* vietoj *vaikáms*, *geróm* – vietoj *geróms*, *puikióm* – vietoj *puikióms* ← *puikiomìs* ir t.t. (žr. Zinkevičius 1966, 205 t.; Kazlauskas⁷ 1968, 171). Ši morfologiškai lyg ir neįmanoma pertvarka (plg. Paulauskienė 1994, 146) galėjo įvykti, žinoma, tik todėl, kad galūnėse bent šiek tiek pamažino nepakenčiamai didelį /s/ dažnumą. Dabar turėtų būti aišku ir tai, kodėl nekirčiuotus absoliučios galūnės -ė, -ȯ (≈ bk -ė, -o) beveik visai sutrumpina bent kai kurie pietų aukštaičiai (vakariniai dzūkai)⁸, nors šiaip nekirčiuotų galūnių trumpėjimas tarmei nebūdingas. Kaip matėme, „galūnėse“ šio tipo fonemos (ypač ȯ) beveik 2 kartus dažnesnės negu „kamiene“.

Manytumėm, kad į mūsų stebėjimus turėtų kiek atsižvelgti ne tik kalbos istorikai, bet ir bendrinės kalbos „planuotojai“. Naujadarai, kuriems numatoma gausesnė vartoseną, savo fonologine sandara neturėtų labai pjautis su statistiniais žodžio pradžios ir vidurio dėsniumais⁹. Pavyzdžiui, naujas žodis, prasidedąs /k/, /r/, /v/ ir pan., turėtų kur kas lengviau prigyti negu kitais atžvilgiais lygiavertis „konkurentas“ su pradiniu /d̂/, /z/, /ž/ ar, tuo labiau, su /s/... /s/ tipo sekomis: labai dažnas galūnių /s/ tas sekas darytų tiesiog kakofoniškas.

⁷ Negalima sutikti tik su J. Kazlauskio nuomone, kad pirmenybė dviskaitinėms formoms atiduota todėl, kad junginys *-ms* esąs nebūdingas lietuvių kalbai. Jis kaip tik labai būdingas, nes tai paprasto ir gana dažno pradinio derinio *sm-* elementari „inversija“ (plg. Girdenis 1995, 111 t.; iš senesnės literatūros žr., pvz., Šaumjan 1962, 172).

⁸ Žr. Leskauskaitė 2001, 21 t. ir min. lit.

⁹ Pirmą kartą apie tai netiesiogiai užsimenama str. Girdenis, Pupkis 1978, 63.

STATISTISCHE DISTRIBUTION DER PHONEME IN DEN SILBEN DER LITAUISCHEN STANDARDSPRACHE

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag behandelt die phonostatistische Struktur der End- und Nichtendsilben in der litauischen Standardsprache. Es werden drei Silbenklassen – die Anlaut-, die Innlaut- und die Auslautsilben – untersucht, wobei die ersten zwei Klassen je nach den Umständen zu den Silben des „Stammes“ zusammengefasst und die Silben im Auslaut als die der „Endung“ betrachtet werden. Die ermittelten Häufigkeitswerte von Phonemen und ihre Verteilung in verschiedenen Silbenklassen werden verglichen und erörtert und sind in Tabellen 2, 3 und 4 angeführt.

Hinsichtlich der statistischen Verteilung von Häufigkeitswerten der einzelnen Phoneme bzw. der Phonemklassen weisen die Endsilben (Silben der „Endung“) und die Nichtendsilben (Silben des „Stammes“) einige wesentliche Unterschiede auf.

1. Den Zentralbereich des Vokalsystems der Silben des „Stammes“ stellen 5 Kurzvokale /a/, /i/, /e/, /u/ und der Langvokal /ō/ dar, während zu den zentralen Vokalen der „Endung“ nur 3 Kurzvokale /a/, /i/, /e/ und 2 Langvokale /ō/, /ē/ gehören. Der Vokal /ō/ erscheint in der „Endung“ zweimal häufiger als im „Stamm“, und der Vokal /ē/ tritt im „Stamm“ – insbesondere in der Anlautsilbe – ziemlich selten auf.

Die Peripheriebereiche von Vokalen in der Anlautsilbe und der Innlautsilbe fallen ebenso zusammen – das sind die Vokale /ū/, /uo/ und /ō/. Zur Peripherie des Vokalsystems der Auslautsilbe gehören dagegen /uo/, /ī/ und /ie/. Die relative Häufigkeit von /ū/ im „Stamm“ ist z.B. dreimal kleiner als die in der „Endung“. Dementsprechend gelten die Langvokale /ō/ und /ū/ als typische Vokale der „Endung“ und der Vokal /ē/ kann für einen untypischen Vokal der Anlautsilbe gehalten werden. Außerdem sind /ie/ und /uo/ zu den typischen Vokalen des „Stammes“, nicht aber der „Endung“ zuzurechnen: Ihre Häufigkeitswerte im „Stamm“ und in der „Endung“ verhalten sich wie 3,37 : 1 und 5,57 : 1.

2. Das am häufigsten auftretende Konsonantenphonem des „Stammes“ ist /k/ – es macht 8,75% aller Konsonanten in der Anlautsilbe und 5,95% aller Konsonantenphoneme in der Innlautsilbe aus. In der „Endung“ zeichnet sich aber das Konsonantenphonem /s/ durch eine außerordentlich große Häufigkeit (19,94%) aus: Es erscheint da 4,2mal häufiger als in der Anlautsilbe und 5,4mal häufiger als in der Innlautsilbe. Ähnlich verhält es sich auch mit dem Konsonanten /j/: Seine Vorkommenshäufigkeit in der Auslautsilbe übertrifft 1,8mal die im „Stamm“. Auf solche Weise zählen /s/ und /j/ zu den häufigsten Konsonanten der „Endung“. Die Summe ihrer Häufigkeitswerte beträgt in dieser Stellung mehr als 31% und das entspricht der Summe von Häufigkeitswerten der vier häufigsten Phoneme der Anlautsilbe bzw. der sechs häufigsten Phoneme der Innlautsilbe.

Es ist noch zu bemerken, dass nur in der „Endung“ außer den traditionellen peripheren Phonemen des Litauischen auch alle labialen Verschlusslaute /b, b̄, p, p̄/ zum Peripheriebereich gehören.

3. Auch die statistischen Verhältnisse bestimmter Phonemklassen belegen die Verwandtschaft der Anlaut- und Innlautsilben sowie deren Kontrast gegenüber den Silben der „Endung“. Beispielsweise liegt das Verhältnis der Konsonanten zu den Vokalen in der Anlaut- und Innlautsilbe bei 1,33 : 1 und 1,30 : 1, während es in der Auslautsilbe 1,52 : 1 beträgt.

Ebenso unterscheidet sich der Anteil der stimmhaften und stimmlosen Konsonanten in der „Endung“ und im „Stamm“: Die stimmlosen Obstruenten kommen in der „Endung“ durchschnittlich zweimal häufiger vor als in den Silben des „Stammes“.

4. Als diachronische Schlussbemerkung gilt Folgendes: Es unterliegt keinem Zweifel, dass die vom Standard abweichende Häufigkeit mancher Phoneme der „Endung“ den Entwicklungsgang der Endung direkt oder indirekt bewirkt. Außer den Argumenten, die von uns bereits früher formuliert sind (s. Karosienė, Girdenis 1990, 44), sind noch einige Anmerkungen anzuführen. Die Einbürgung

der Dualformen des Dativs (teilweise auch des Instrumentals) in den aukštaitischen sowie standardumgangssprachlichen Paradigmen der Mehrzahl (wie *vaikám* anstelle *vaikáms*, *gerôm* anstelle *gerôms* ← *geromîs* u.ä.) lässt sich darauf zurückführen, dass durch diese Umformung die enorme Häufigkeit des Phonems /s/ in der Endung getilgt wird.

Die phonostatistischen Ergebnisse sollten auch von den „Planern“ der Standardsprache berücksichtigt werden: Die Struktur der oft zu gebrauchenden lexikalischen Neubildungen sollte die statistischen Gesetzmäßigkeiten des Wortanlauts bzw. des Wortinnlauts und Wortauslauts befolgen.

LITERATŪRA

Girdenis A., 1995, Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai, Vilnius.

Girdenis A., 1981, Fonologija, Vilnius.

Girdenis A., V. Karosienė, 1995, Häufigkeit der Phoneme und die phonologische Wertung der litauischen Diphthonge, – Blt XXX (1) 67–78.

Girdenis A., A. Pupkis, 1978, Bendrinės kalbos norminimo ir kodifikavimo principai, – Baltų kalbos ir jų tyrinėjimo metodai, Vilnius, 53–66 (= A. Girdenis, Kalbotyros darbai, II, Vilnius, 2000, 97 tt.).

Karosienė V., 1985, Pradinių ir galinių priebalsių derinimas vienskiemenėse vardažodžių šaknyse, – Klb XXXVI (1) 18–31.

Karosienė V., 1987, Pirminių vardažodžių šaknų statistinės charakteristikos, – Klb XXXVIII (1) 44–55.

Karosienė V., A. Girdenis, 1990, Bendrinės kalbos žodžio ir skiemens statistinė struktūra, – Klb XLI (1) 36–48 (= A. Girdenis, Kalbotyros darbai, III, Vilnius, 2001, 19 tt.).

Karosienė V., A. Girdenis, 1993, Bendrinės kalbos fonemų dažnumai, – Klb XLII (1) 28–38 (= A. Girdenis, Kalbotyros darbai, III, Vilnius, 2001, 64 tt.).

Kazlauskas J., 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius (= J. Kazlauskas, Rinkiniai raštai, I, Vilnius, 2000).

Leskauskaitė A., 2001, Pietvakarinių pietų aukštaičių vokalizmas ir prozodija: Fonologinis ir eksperimentinis tyrimas; Humanit. m. dr. disertacija, Vilnius, LKI; VDU.

LKE – Lietuvių kalbos enciklopedija, Vilnius, 1999.

Merkytė R., 1974, Skiemenų ir fonemų skaičiaus lietuvių kalbos žodžiuose savitarpio priklausomybės tyrimas, – Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, VI, 73–84.

Pakerys A., 1986, Lietuvių bendrinės kalbos fonetika, Vilnius.

Paulauskienė A., 1994, Lietuvių kalbos morfologija, Vilnius.

Šaumjan, 1962 – С. К. Шаумян, Проблемы теоретической фонологии, Москва, 1962.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.